

**ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА****THE RIGHT TO A FAIR TRIAL AS AN ELEMENT OF THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW**

**Стратій О.В., к.ю.н.,**  
асистент кафедри кримінального права

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

**Меленко О.В., к.ю.н.,**  
доцент кафедри публічного права

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*

Справедливість є однією з ключових цінностей, яка гарантує дотримання прав і свобод людини та громадянина. Головним завданням судової влади є забезпечення утвердження принципу справедливості, що закріплено в міжнародних правових актах, зокрема в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Забезпечення права на справедливий суд, як одного з ключових елементів європейських стандартів правосуддя, є важливим кроком на цьому шляху. Право на справедливий суд є комплексом процесуальних гарантій, закріплених Конституцією та законодавством. Проте жоден нормативний акт не дає чіткого визначення поняття «справедливий судовий розгляд». До основних елементів справедливого суду належать: право доступу до суду – можливість кожної особи звернутися до суду з метою захисту своїх прав і законних інтересів; справедливий розгляд справи незалежним і неупередженим судом – гарантія, що судовий процес буде вільним від зовнішнього впливу, а суддя дотримуватиметься об'єктивності; публічність розгляду справи – забезпечення відкритості судового процесу для суспільства, що сприяє довірі до судової системи; рівність сторін – кожна зі сторін повинна мати рівні можливості для представлення своїх доказів і аргументів; розгляд у розумні строки – уникнення невинуватих затримок, які можуть завдати шкоди інтересам сторін. У своїх рішеннях ЄСПЛ тлумачить принцип справедливості судового розгляду як комплекс таких елементів: доступ до правосуддя, належне виконання правосуддя та рівність сторін. Проте на практиці нерідко спостерігається формальне посилання на цей принцип без його реального дотримання. Справедливість у суді можлива лише за умови ретельного дослідження всіх обставин справи; перевірки й належної оцінки аргументів обох сторін; обґрунтованості та чіткості судового рішення. Однією з найбільших проблем залишається виконання судових рішень. Часто навіть ті рішення, які відповідають критеріям справедливості, залишаються невиконаними, що підіриває довіру до судової системи. Ключовою складовою справедливого судового розгляду є неупередженість судді. Суддя повинен діяти об'єктивно, без привілеїв чи дискримінації, враховуючи інтереси всіх учасників процесу. Дотримання цього принципу є запорукою захисту прав людини та утвердження верховенства права в суспільстві.

**Ключові слова:** право на справедливий суд, сторони, суддя, судові рішення, верховенство права.

Justice is one of the key values that guarantees the rights and freedoms of the people and the masses. The main authorities of the ship's authority shall ensure that the principle of justice is enshrined in international legal acts, including the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Rights. The security of the right to a fair trial, as one of the key elements of European standards of justice, is an important step for any gentleman. The right to a fair trial is a complex of procedural guarantees enshrined in the Constitution and legislation. Prote joden normative act does not give a clear definition of the concept of «fair judicial review» The main elements of a fair trial are: the right to access to court – the possibility of any person to appeal to the court with the aim of protecting their rights and legitimate interests; fair and impartial judgment – a guarantee that the judicial process will be free of charge, and the judge will achieve objectivity; publicity view of the right – lack of visibility of the judicial process for suspension, which is brought to the judicial system; equality of parties – each side should have equal opportunities to present their evidence and arguments; look at the reasonable lines – forgiveness of unjustified remarks, which can cause damage to the interests of the parties. In its rishenyakh ESPL interpret the principle of justice of judicial review as a complex of such elements: access to justice, proper vikonannya of justice and equality of parties. Prote on practice is often consulted formally sent on this principle without yoga real dotrimannya. Justice at the court is possible only for the mind: retelnogo doslijennya all obstavin right; reversals and proper assessment of arguments on both sides; ob'runtovanosti ta chitkosti ship solution. One of the biggest problems is to protect yourself from ship debris. Often you find the answer, or point to the criteria of justice, plead guilty, which undermines confidence in the judicial system. The key to a fair trial is the inexperience of the court. The judge is obliged to act objectively, without privilege or discrimination, taking into account the interests of all participants in the process. Dotrimannya this principle є zaporukoju protect the rights of people and affirm the rule of law in suspension.

**Key words:** right to a fair trial, parties, judge, court of appeal, rule of law.

**Постановка проблеми у загальному вигляді.** Україна визначає себе як правова держава, що гарантує верховенство права відповідно до статей 1 та 8 Конституції України. Цей принцип є наріжним каменем демократичного суспільства, у якому забезпечується юридичний захист прав і свобод кожної людини. Одним із фундаментальних проявів верховенства права є право на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту. Це право закріплено у статті 55 Конституції України, яка гарантує кожному можливість оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів влади, посадових чи службових осіб у суді. Крім того, громадяни мають право звертатися з конституційними скаргами до Конституційного Суду України, якщо підстави та порядок цього визначені законом.

З моменту ратифікації Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року Україна взяла на себе обов'язок організувати правову систему так, щоб гарантувати право на справедливий судо-

вий розгляд і ефективний засіб юридичного захисту. Це право є одним із найважливіших для демократичної держави, адже забезпечення справедливого суду дозволяє не лише виявляти порушення інших прав, а й відновлювати їх у межах справедливої процедури. Відсутність такої процедури фактично робить будь-які інші права декларативними, позбавляючи громадян реальної можливості їх захистити.

У демократичній правовій державі рівень захисту прав і свобод громадян є головним показником її ефективності. Право особи має бути не лише формально закріпленим у законах, а й повністю забезпеченим через правові механізми, зокрема судову систему. Забезпечення права на справедливий суд є одним із ключових завдань судової реформи, що розпочалася в Україні. У 2015 році Верховна Рада ухвалила Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», що став вагомим кроком у вдосконаленні правосуддя та приведенні його до європейських стандартів.

Незважаючи на нормативно-правову базу, в Україні існує низка проблем, які потребують вирішення для забезпечення реального доступу громадян до правосуддя: формальний підхід до реалізації прав громадян (часто суди не дотримуються принципів справедливості через недостатню обґрунтованість рішень або порушення процесуальних прав сторін); виконання судових рішень (навіть справедливе судове рішення втрачає свою цінність, якщо воно не виконується належним чином); ефективність юридичного захисту (важливо забезпечити не лише доступ до суду, а й реальну можливість захисту своїх прав через швидке, прозоре та об'єктивне судове провадження); підвищення стандартів правосуддя тощо. Що підтверджує актуальність обраної теми.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми.** О. Лемак розглянув право на судовий захист з точки зору його конституційно-правового аспекту [3]. О. Ткачук розглянув витоки сучасного розуміння права на справедливий суд [6]. Ю. Матат вивчав право на справедливий суд в контексті аналізу практики європейського суду з прав людини і можливості його реалізації в Україні [4]. В дослідженні А. Федорової окреслено міжнародно-правові зобов'язання України з Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод [9]. І. Кретова витлумачила право в межах доктрин, розвинутих Європейським судом з прав людини [2]. Н. Шелевер обґрунтував Конституційне право на справедливий суд у контексті статті 6 конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [10]. В. Комаров та Н. Сакара звернули свої наукові розвідки до пояснення права на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві [1]. Е. Трегубов вивчав право на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини [8].

Ю. Тоботу вдалось систематизувати поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини [7]. В напрацюваннях С. Степанової досліджено європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементацію у національне законодавство України [5]. Проте право на справедливий суд досі потребує уточнень з точки зору механізмів його реалізації. Що породжує необхідність подальших наукових пошуків в цьому напрямі.

**Мета статті полягає** в аналізі права на справедливий суд як складника принципу верховенства права.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Право на справедливий суд є невід'ємною частиною принципу верховенства права і виступає фундаментальною цінністю будь-якого демократичного суспільства. З моменту ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися її положень. Це зобов'язує державу організувати правову систему таким чином, щоб забезпечити реальне дотримання та ефективний захист права на справедливий суд, передбаченого Конвенцією.

У вузькому розумінні право на справедливий судовий розгляд зводиться до забезпечення «справедливої» процедури, яка згадується в статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод поряд із такими вимогами, як незалежність і безсторонність суду, публічність розгляду та розумність строків судового процесу.

Дефініція справедливості у вузькому значенні, відповідно до позиції Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), охоплює не лише зазначені в частині 1 статті 6 Конвенції вимоги, а й додаткові принципи, серед яких:

- належне повідомлення сторін про розгляд справи;
- забезпечення можливості висловити свою позицію під час слухання;
- використання судом лише доказів, отриманих законним шляхом;
- обґрунтованість судового рішення;

– дотримання принципу рівності сторін у змагальному процесі;

– заборона втручання законодавчої влади в процес правосуддя;

– принцип правової певності.

На думку експертів, для уникнення термінологічної плутанини право на справедливий судовий розгляд у вузькому значенні доцільно називати правом на належну судову процедуру [10, с. 73–74]. Це визначення підкреслює значення процесуальних гарантій для забезпечення справедливості судового розгляду, зокрема з урахуванням вимог прозорості, законності й дотримання основоположних прав людини.

Безсторонність суду є ключовим елементом права на справедливий суд, який передбачає перевірку незалежності суду від впливу сторін у конкретній справі. У рішенні *Piersack v. Belgium* (апеляція № 8692/79) Європейський суд з прав людини визначив два види перевірки на безсторонність:

*суб'єктивну*, яка стосується особистих переконань судді у конкретній справі;

*об'єктивну*, яка передбачає аналіз наявності достатніх гарантій, що виключають будь-які обґрунтовані сумніви у безсторонності суду.

Кожен із цих видів перевірки вимагає застосування відповідного тесту. Завдання держав, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, полягає у створенні умов, які унеможливають виникнення обґрунтованих сумнівів у безсторонності суду. Усі складові права на справедливий суд, передбачені частиною 1 статті 6 Конвенції, є важливими гарантіями, закріпленими як у тексті Конвенції, так і у прецедентній практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Сьогодні ця система вважається найефективнішою регіональною міжнародною платформою захисту прав людини.

Відповідність цим критеріям є обов'язковою умовою забезпечення права на справедливий суд. Також важливими елементами права на справедливий суд є:

*принцип публічності*: відповідно до Конвенції, кожна людина має право на публічний розгляд її справи; таємне правосуддя підриває довіру до судової системи;

*право на розумний строк розгляду справи*: ЄСПЛ поширює цю вимогу не лише на судовий розгляд, але й на виконання судового рішення. Тлумачення статті 6 у світлі принципу верховенства права вимагає уникнення формальностей, які могли б виправдати несправедливість. Таким чином, право на розумний строк включає також право на своєчасне виконання судового рішення.

Справедливість судового рішення вимагає чіткого і обґрунтованого висвітлення мотивів, на яких воно базується. Рівень деталізації обґрунтування залежить від характеру справи та її обставин, що визначає межі такого обов'язку. Національні суди повинні пояснювати свої рішення, наводячи конкретні підстави для прийнятих висновків, особливо у випадках, коли справа стосується прав і свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року.

Як наголошує Велика палата Верховного Суду, справедливість судового розгляду можлива лише за умови всебічного дослідження обставин справи та перевірки всіх аргументів, поданих сторонами. Суд має уважно розглянути всі доводи, які сторони вважають важливими, та винести рішення, яке підтверджене належними доказами. Це забезпечує не лише справедливість процесу, але й обґрунтованість самого рішення.

До прикладу, Ю. Матат зазначає, що своєчасне виконання остаточного судового рішення є не менш важливим елементом права на справедливий суд, передбаченого статтею 6 Конвенції. У справі *Hornsby v. Greece* ЄСПЛ підкреслив, що право на справедливий суд стає ілюзорним, якщо правова система держави дозволяє невиконання

нання обов'язкових судових рішень, чим порушує інтереси однієї зі сторін. Виконання рішень є обов'язковою умовою дотримання принципу верховенства права, поряд із такими елементами, як доступ до суду, неупередженість, правова визначеність та заборона втручання законодавчої влади у процес здійснення правосуддя (Golder v. The United Kingdom).

ЄСПЛ неодноразово звертав увагу на проблеми в національній системі правосуддя України, зокрема на неналежне виконання судових рішень. Одним із викликів є те, що державні виконавці, як представники органів влади, змушені виконувати рішення, які можуть суперечити інтересам держави, що їх фінансує.

До прикладу, Ю. Тобота [7] пропонує широке визначення справедливості, виділяючи такі її аспекти:

*чесність, об'єктивність і відповідність* правовим та моральним нормам у відносинах між суб'єктами права; *пропорційність* між вчинком і наслідками (зокрема, злочином і покаранням) або між працею та винагородою; *рівність правового статусу* всіх учасників судового процесу, яка забезпечує рівні процесуальні права та обов'язки.

Термін «справедливий» у правовому контексті означає неупередженість, об'єктивність і врахування інтересів усіх сторін процесу без привілеїв. Він також відображає відповідність моральним і правовим принципам, які є основою правосуддя. Для забезпечення принципу справедливості суди мають активно застосовувати положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також прецедентну практику Європейського суду з прав людини. Це є важливою умовою підвищення ефективності національної судової системи та дотримання стандартів верховенства права.

Одним із ключових критеріїв справедливого судового розгляду є неупередженість судді. Суддя повинен демонструвати рівне ставлення до обох сторін, без будь-яких привілеїв або дискримінації. Ю. Тобот акцентує увагу на тому, що поняття «справедливого судового розгляду» в контексті рішень Європейського суду з прав людини включає:

- рівний доступ до правосуддя;
- публічність судового процесу;
- гарантії для обвинуваченого у кримінальній справі, зокрема право бути докладно поінформованим про характер і мотиви звинувачення, право на достатній час і можливість для підготовки захисту;
- право захищатися самостійно або за допомогою обраного адвоката, в тому числі безкоштовного;
- можливість допитувати свідків обвинувачення і захисту [7].

Окрім цих вимог, до критеріїв справедливого судового розгляду також відносяться процесуальні права, передбачені національним законодавством (зокрема кримінальним, цивільним чи адміністративним процесуальними кодексами). Це, наприклад, право заявляти клопотання, надавати пояснення та інші дії, які сприяють захисту інтересів підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, заявника чи позивача.

Слушною вважаємо позицію С. Степанова, котра наголошує, що для вдосконалення механізмів імплементації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду в національне законодавство та судову практику необхідні такі заходи:

- зміни до законодавства – удосконалення чинних норм і запровадження нових положень, які враховують стандарти Конвенції;
- юридична експертиза законопроектів – перевірка їхньої відповідності міжнародним зобов'язанням держави;
- поширення текстів рішень ЄСПЛ – забезпечення своєчасного публікування й розповсюдження рішень се-

ред суддів, прокурорів, адвокатів, працівників правоохоронних органів;

– професійна підготовка – навчання представників правозастосовних органів щодо норм Конвенції та практики ЄСПЛ;

– перевірка чинного законодавства – оцінка відповідності вже існуючих законів стандартам Конвенції та ін. [5]. Ці кроки сприятимуть не лише глибокій інтеграції міжнародних стандартів у національну правову систему, а й підвищенню довіри громадян до судової влади через забезпечення об'єктивності, неупередженості та ефективності судового розгляду.

Національні суди України застосовують положення Конвенції та практики ЄСПЛ навіть за відсутності конкретних норм національного законодавства, які б могли стати підґрунтям для вирішення справи. При цьому міжнародні судові органи докладають значних зусиль для популяризації та активного застосування Конвенції у національних судах. Зокрема, ЄСПЛ наголошує, що якщо Конвенція може бути правовою основою для вирішення справи, заявник має право посилається на її положення в національному суді, або суд самостійно має звертатися до відповідних норм Конвенції.

Виникає необхідність створення ефективних механізмів імплементації міжнародно-правових норм із прав людини у національну судову систему. Як зазначає А. Федорова, під час вирішення цієї проблеми важливо враховувати ширший суспільний контекст функціонування судової системи [9]. Зокрема, потрібно брати до уваги:

- тип правової системи (джерела права, система законодавства, функції конституції тощо);
- особливості міжнародно-правових актів у галузі прав людини;
- співвідношення незалежності судової системи та взаємодії з іншими гілками влади;
- соціально-політичну ситуацію в країні;
- рівень міжнародно-правової культури у правозастосованні.

На сьогодні імплементація Конвенції та прецедентів ЄСПЛ у національну судову систему України залишається несистемною. Механізми звернення до практики Суду потребують вдосконалення [2]. Важливою є розробка рекомендаційних роз'яснень для національних судів щодо підходів до застосування практики ЄСПЛ. Ефективне впровадження правових позицій ЄСПЛ можливе лише за умови їх врахування у процесі нормотворчості, правозастосування та правотлумачення, зокрема у конституційній юриспруденції. Це сприятиме зміцненню національної правової системи та забезпеченню належного рівня захисту прав людини.

**Висновки.** Справедливість є однією з ключових цінностей, яка гарантує дотримання прав і свобод людини та громадянина. Головним завданням судової влади є забезпечення утвердження принципу справедливості, що закріплено в міжнародних правових актах, зокрема в Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Цей документ, ратифікований Україною, є невід'ємною частиною національного законодавства і встановлює право на справедливий суд як фундаментальне право людини. Україна, взявши на себе міжнародні зобов'язання, забезпечує виконання Конвенції та реалізацію права на справедливий суд. Особливу роль у цьому відіграє практика ЄСПЛ, яка має пріоритет над національним законодавством. Проте для вдосконалення механізму застосування цих норм необхідно проводити ретельну юридичну експертизу законопроектів, адаптуючи їх до європейських стандартів.

Це завдання є особливо актуальним для України в контексті її прагнення стати повноправним членом Європейського Союзу. Забезпечення права на справедли-

вий суд, як одного з ключових елементів європейських стандартів правосуддя, є важливим кроком на цьому шляху. Право на справедливий суд є комплексом процесуальних гарантій, закріплених Конституцією та законодавством. Проте жоден нормативний акт не дає чіткого визначення поняття «справедливий судовий розгляд». Це вимагає глибокого аналізу як наукових підходів, так і рішень ЄСПЛ, які допомагають сформулювати уявлення про сутність цього права.

Зазначимо, що для подальшого вдосконалення правосуддя необхідно: забезпечити доступність судів для

всіх верств населення; гарантувати належне виконання судових рішень; підвищувати професійний рівень суддів та працівників правозастосовних органів; активніше впроваджувати європейські стандарти правосуддя в українську судову практику. Україна, прагнучи інтегруватися до Європейського Союзу, має докладати зусиль для дотримання стандартів верховенства права. Забезпечення права на справедливий суд і ефективний юридичний захист є не лише зобов'язанням перед міжнародною спільнотою, а й перед власними громадянами, що є основою справжньої правової держави.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Комаров В., Сакара Н. Право на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві. Харків : Нац. юрид. акад. імені Ярослава Мудрого, 2007. 42 с.
2. Кретова І.Ю. Тлумачення права: доктрини, розвинуті Європейським судом з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2015. 23 с.
3. Лемак О.В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Ужгород. нац. ун-т. Харків, 2014. 20 с.
4. Матат Ю. І. Право на справедливий суд: практика європейського суду з прав людини і реалізація в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Випуск 41. Том 1. С. 31–36.
5. Степанова С. В. Європейські стандарти права на справедливий суд та їх імплементація у національне законодавство України: конституційно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ ; Ужгород, 2018. 216 с.
6. Ткачук О. Витоки сучасного розуміння права на справедливий суд. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 1/2. С. 188–193.
7. Тобота Ю. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2013. № 1086. С. 65–68.
8. Трегубов Е. Право на справедливий суд у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2010. № 1. С. 358–363.
9. Федорова А. Л. Міжнародно-правові зобов'язання України з Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право». К., 2003. 187 с.
10. Шелевер Н. Конституційне право на справедливий суд у контексті статті 6 конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. *Юридичний вісник*. 2020. № 5. С. 72–78.